

Desideri Lombarte i Arrufat

Desideri Lombarte va nèixer el 7 de febrer de 1937, en plena guerra civil, al Mas del Molinar, partida de l'Escresola al terme de Pena-roja de Tastavins, fill únic de Miquela i Joaquim, llauradors. El Mas del Molinar es va incendiar el 1970 i no ha estat reconstruït. En fer en Lombarte els quatre anys passà a viure al Mas d'Eixendri, a la mateixa partida de l'Escresola en una vall paral·lela més a ponent. Va aprendre de llegir i escriure al mas amb la família, i sovint tot sol *siguiendo el rebaño o a la luz de un candil [...] copiando de un viejo manuscrito [...] escrito(s) en un idioma que no dominaba y que debía traducir al mío propio*, com conta Lombarte a les seues memòries bilingües d'infantesa. Tot amb tot reconeixia que, malgrat les dificultats, *a los seis años leía de corrido*. No anirà a escola fins als nou anys. Primer a la municipal de Pena-roja durant el curs 1946-1947, i a partir del següent i fins al 1952 als Escolapis d'Alcanyís. Ambdues institucions mai no van prendre en consideració la llengua de l'infant Desideri, el català, i les classes hi van ésser sempre en castellà. Tanmateix, el 1987, escriurà a les citades memòries recordant els Escolapis d'Alcanyís: *Alguna vez he reflexionado sobre este tema. Mi lengua no era la castellana, eso es claro, y en castellano me veía obligado a estudiar, a expresarme y a comunicarme. Mi lengua era otra y, si en aquel tiempo ignoraba su nombre y sus raíces, la redescubrí y la reinventé en la lengua latina, en la lengua madre como es natural. Tanto es así que me vi más cerca del latín que del castellano. ¡Benditos sean el padre Pedro y su latín que me hicieron intuir la validez y dignidad de mi lengua materna!* Per l'escola coneixerà la literatura escrita en castellà i llatí, per la vida masovera a Pena-roja l'oralitat de contalles i llegendes, i el lirisme i la sàtira dels glossats, les folies que en diuen al Matarranya, un art del qual la mare i les ties n'eren mestres –en català, evidentment. És el permanent contrast que tant s'observa en els

orígens dels escriptors aragonesos en llengua catalana entre l'escriptura en castellà i l'oralitat en la pròpia llengua. Aprovat el batxillerat elemental Lombarte tornarà a viure al Mas d'Eixendri, treballant de pagès, i estudiant de delineant per correspondència, i allà s'hi va estar fins al 1957, quan amb quasi vint anys baixà a treballar a Barcelona on aviat va entrar com a delineant en un despatx d'arquitecte. El 1961 es va casar amb la pena-rogina Rosalia Gil. El matrimoni tindrà tres filles. Lombarte alternarà la vida professional a Barcelona amb el retorn vacacional a Pena-roja. Vint anys després tindrà greus problemes de salut i es trobarà abocat a una jubilació prematura. Aleshores disposarà de temps, i podrà fer realitat la creació literària a què des de jove havia aspirat. Del 1981 són els primers textos coneguts, estudis històrics i poesies, una temàtica i un gènere als quals sempre dedicarà molta atenció, i ben aviat també no pas poca a estudis etnogràfics i lingüístico-literaris, i a obres de creació en molts d'altres gèneres: teatre, narrativa, còmics, memorialística. Durant vuit anys desenvoluparà una activitat literària gairebé frenètica, com si d'alguna manera intuís que el temps li mancava per a dur a bon port tots els projectes d'escriptura que havia concebut, i anava adelerat per fer-ne realitat. Desideri Lombarte moriria el tres d'octubre de 1989 a Barcelona d'una afecció cardíaca que arrossegava de temps. Tenia no gaire més de 52 anys i es trobava en plena activitat literària i investigadora. És enterrat al fossar de Pena-roja.

Li calia publicar, amb urgència, sens falta: primer ho farà als programes de festes de les viles de la comarca, als de Pena-roja, de Fórnols, de Vall-de-roures, i ben aviat també a les revistes i diaris comarcals - *Gaceta del Matarranya, Sorolla't, Batecs, La Comarca, ...*-, saragossans - *Rolde, Andalán, ...*, i d'altres indrets -*Actes del II Congrés Internacional de la Llengua Catalana, Butlletí interior de la Societat d'Onomàstica, ...* . No sempre ho tindrà fàcil: la redacció del *Programa*

de Fiestas de 1987 de Vall-de-roures li vetà la publicació d'uns versos per ésser escrits en català. Es presentà a premis de poesia, al "Guillem Nicolau" del 1986, al "Miquel Martí i Pol" el 1987 i a l'any següent al "Bernat Vidal i Tomàs" , ..., premis que de vegades guanya i veu publicat algun recull. En algun cas, no pot esperar a trobar editor, i ell mateix prologa i reedita a la primavera de 1988, en edició artesanal d'onze exemplars, *La Caixa de Vall-de-roures* del seu admirat convilatà Maties Pallarés. Sol·licità i obtingué beques per a estudiar tant la toponímia com els molts masos de Pena-roja, també per a recollir la literatura popular catalana del Matarranya i Mequinensa, i el 21 de juliol del 1989, pocs mesos abans de morir, presentà una sol·licitud d'ajuda a la creació literària per a crear un extens poemari sobre la vida matarranyenca, que ja no va poder redactar. Dos anys abans havia aparegut a Saragossa el primer llibre seu, la peça teatral *Pena-roja i Vallibona, pobles germans*, al qual va seguir aquell mateix any un extens poemari *Romanços de racó de foc i poemes de vida i mort* igualment a Saragossa. Els dos únics llibres que l'escriptor va publicar en vida..

La mort prematura farà que gran part de la seva obra aparega pòstumament. Son un total de vuit poemaris, un dels quals aplega bastants de poesies esparses, i que van anar eixint fins al 1997, a més de l'antologia *Ataüllar el món des del Molinar* amb seixanta poesies dites pel rapsoda Antoni Bengochea de l'any 2000. L'Institut de Estudios Turolenses anuncia per al 2016 la publicació de *Poesia completa* a la col·lecció "Lo Trinquet". De les sis peces teatrals que en Lombarte va escriure, a mes de la publicada en llibre encara en vida seua, ja esmentada, se n'han recollit tres al volum *Teatre inèdit* del 1992, mentre que les dues restants es troben en revistes i antologies. S'han publicat així mateix les dues novel·les que va deixar escrites: el 1997 *Memòries d'una desmemoriada mula vella* i el 2013 *Les*

aventures del sastre Roc d'Arça. Dels treballs d'investigació han aparegut *600 anys de toponímia a la vila de Pena-roja* el 1990, un llibre que l'autor encara havia pogut enllestir per a la impremta, i *Pena-roja. Una vila de frontera* el 1999. L'esplèndid i extens estudi *Els masos de Pena-roja*, amb molt de materials de primera mà, tant d'arxiu com de treball de camp, roman inèdit malauradament. Convindria molt d'aplegar en volum els seus nombrosos escrits d'investigació i articulisme, desperdigolats ara en revistes i diaris.

Paral·lelament a l'obra de creació literària i d'investigació Lombarte es va mostrar com un gran activista, entusiasta i eficaç, en el foment i defensa de la llengua catalana a l'Aragó i la cultura que conforma. Els anys 1985-1986 va ser secretari de la Comissió Territorial d'Aragó del II Congrés Internacional de la Llengua Catalana, participant en els molts actes que s'hi van fer a l'Aragó, a Catalunya i al País Valencià. El 23 d'agost, a l'Ermita de la Mare de Déu de la Font a Pena-roja, prengué part intensa en la preparació d'una trobada de gent compromesa en l'estudi i foment del català al Matarranya. D'ací sorgirà l'Associació Cultural del Matarranya, fundada el 1989, i de la qual serà escollit vicepresident. A *l'Epistolari de Desideri Lombarte (1981-1989)* publicat el 2002 es pot seguir amb molt de detall, com qui diu dia a dia, tant les seues obres de creació literària, com les d'investigació, i les de promoció del català a l'Aragó.

Desideri Lombarte mostra als seus escrits, un decidit afany de *salvar-nos els mots*, com proclamava en Salvador Espriu, i en el seu cas els específics mots matarranyencs, i més encara pena-roguins, mots que en part encara *no han entrat al diccionari i van pel món penant com a fantasmes*, o paraules que de tan velles, les teniu en desús, mig oblidades. I afegeix: *Jo en dic alguna, més d'una vegada, i els que no la coneixen, se l'escolten, com una cosa estranya, com si fore paraula forastera ... i és de casa*. En Lombarte, a pesar d'haver de fer sempre

front a unes obtuses i adverses circumstàncies, no reblarà. Amb la seua conversa, un art que tan bé dominava, tornarà a donar vida als mots migperduts de la memòria, i per l'escrit els farà entrar al diccionari. Amb els uns i els altres ens descriurà la cultura camperola tradicional del seu entorn, inalterada gairebé des del neolític, de la sobtada i violenta desaparició de la qual n'era testimoni, i amb la que se sentia del tot identificat. No s'aturarà ací, sinó que hi inclourà, tant en vers com en prosa, molts dels materials que se li apareixien furetejant pels vells manuscrits dels arxius pena-rogins. Amb tot això crearà el mite pena-rogí -*sempre Pena-roja* dirà, com excusant-se'n, en una ocasió al seu carteig.-, com pels mateixos anys anava forjant-se el mequinensà d'en Moncada, i abans ho havia fet el sinerenc de l'Espriu. Lombarte farà amb els seus poemaris, novel·les, comèdies, ..., el gran mural, per dir-ho amb una imatge estellesiana, o més aviat el gran mosaic del Matarranya. En dirà la immensa geologia:

Dura maça de pedra està clavada, pesada pena cab al cel creixent, aspra, roja, imponent, la Roca del Masmut, de pins voltada.

Immòbil al sol, a l'aigua, al vent, passaran les centúries i les generacions i com les tradicions, durarà impertorbable, eternament.,

les serres i els plans, els cingles i morrandes, les picosses, els roures i carrasques, les melques, corretjoles, agaons i cascaules, abelles, llops, serps, perdius, amb molts dels qual acabarà per metamorfosejar-s'hi:

Esparver d'ales fines jo vull ser. I fer cabdells de núvols de cotó, i d'allà dalt del cel més clar i serè, mirar la terra roja i la verdor dels cingles i barrancs del meu racó, volant com l'esparver.

Reflexionarà sobre la remota història ilerconvònica del territori, dels moros i cristians, les bruixes:

Van les bruixes, van les bruixes, collint herbes pels barrancs ... van rebuscant pels solans [...] voreta del riu avant [...] Bruixetes de Penarroja, bruixetes de devuit anys [...] cureu-mos del mal d'amors, amb les flors del mes de maig

Evocarà la dura vida de la gent camperola, el present que ja no ho és: *Llauradors de terra prima [...] vells llauradors dels bancalets estrets, que de pedres i còdols feu parets [...] Talladors de pi negre a les picossas, i ho farà amb l'enyorança del temps aturat del cada dia, en versos prodigiosament senzills: Esta nit ha nevat [...] Poseu més llenya al foc [...] i tanqueu eixa porta del cap de les escales que va forta, que al carrer està gelant i la boira s'adorm per les teulades, amb volguts ressons rosaliens: Recordes: Como chove miudiño [...] Jo penso: Quin borrimet, Rosalia. Ai, Rosalia, com plou, [...] i la boira blanca als Ports. Si plou no anirem a fira. I l'amor:-Ta pell com un riu, tremolosa i blanca. Pell a pell, cor a cor-, i la mort: Company de mi mateix haig d'acabar, que el meu camí ningú més pot trescar que la senda és estreta bosc endins. Necessàriament, inevitablement, amargament, la llengua serà tema recurrent a la seua obra: Com volen que parlen? Que parlem com vullguem, a'n ells los és igual [...] Que això que aquí parlem si no ix d'aquí més val.*

A la difusió dels textos lombartians, especialment als poètics, han contribuït amb eficàcia cantautors, rapsodes i grups musicals: Anton Abad, Àngel Villalba, Tomàs Bosque, Miquel Blanc, el Duo Recapte, Los Draps, Ya babé, Túrnez & Sesé, Temps al Temps, ...

***

Per cloure aquesta breu exposició de la vida i l'obra de Desideri Lombarte i Arrufat no puc fer altre més que repetir les paraules que en Carles Sancho i jo mateix vam escriure el novembre del 1989, ben poc temps després de la mort de l'escriptor, com a introducció al seu llibre *600 anys de toponímia a la vila de Pena-roja* abans esmentat. Dèiem allà: *Desideri Lombarte tenia l'anhel de presentar globalment una cultura, la dels homes i dones de la seua comarca, del Matarranya, que s'expressa en català des de la conquesta cristiana al segle XII, i ho feia amb passió, amb afany reivindicatiu enfront de la ideologia oficial a l'Aragó, que ahir mateix negava rotundament l'existència d'aquesta cultura, i encara ara, de vegades l'admet només a contracor o la rebutja com si li fos aliena.*

Artur Quintana i Font, Espira, febrer de 2016